

HÂCÛ-YI KİRMÂNÎ'DE İMGEYE DAYALI BENZETME UNSURU OLARAK ŞEM'

DR. ÖĞR. ÜYESİ DR. SADIK ARMUTLU*

Öz

Klasik Fars şiirinde önemli unsurlardan biri de hayal ve benzetmedir. Hayal, şairin tasarım dünyasını, benzetme de bu dünyanın etkileyciliğinin, özgünlüğünün ve kalıcılığının göstergesidir. Benzetme diğer adıyla “teşbih” Fars şiirinde çok kullanılan bir edebî sanattır. Yine benzetmeye dayalı bir diğer edebî sanat olan istiare de şiirde rağbet görmüş, şairler tarafından sevilerek kullanılmıştır. Bu şairlerden biri de Hâcû-yı Kirmânî'dir. Hâcû, başka benzetme unsurların yanında hem teşbihi hem de teşbihin en ileri derecesi istiâreyi “şem'/mum” unsuruyla da kullanmıştır. Bunu yapmasındaki amaç; bir ifadeyi şiire taşıırken onu başka bir ifadeyle benzer yönünü sunmak, bir hayali yansıtırken başka bir hayalle benzerlik kurmak, bir olguyu başka bir olguyla benzerlik ilişkisi kurarak yansıtmak, söylemek istediği bir sözü başka bir sözle süsleyerek, bezeyerek tahayyül etmek, bir özelliği açıklamak isterken onunla başka bir özellik arasında bir benzerlik ilişkisi için benzetmeden yararlanmış olabilir. Başka bir ifade ile Hâcû, aralarında ortak özellikler bulunan iki unsura veya bu unsurlardan birine yer vererek, söylemi ve anlatımı güçlendirmek veya etkili kılmak için benzetme sanatını “şem'/mum” unsuru üzerinden de ortaya koymuştur. Ayrıca unsurların benzetme yönlerini yani benzeyenle kendisine benzetilen arasındaki ortak yönlerini göstermeyi de öne çıkarmıştır. Hâcû'nun benzetmeleri herkes tarafından anlaşılabilir bir konumda olmasından dolayı “mübtezilî/âmiyye”dir. Benzetmeleri hayalî bir ilgiye dayandığından dolayısıyla “tahkikî” değil “tahyilî”dir. Benzeyen ile kendisine benzetilen arasındaki ilgi yani benzetme yönü; alışılmış bağdaştırmaya dayandığından, başka bir ifade ile “mana

* DR. ÖĞR. ÜYESİ SADIK ARMUTLU, Yermük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü, Öğretim üyesi. Email: sadik.armutlu44@gmail.com.

mübhemiyeti" olmadığından "baîd-i garîb" değildir. Bundan dolayı benzetmeleri orijinal olmasa da anlama anlatım zenginliği katmıştır..

Anahtar Kelimeler: Hâcû, Benzetme, Teşbih, İstiâre, İmge.

ABSTRACT

One of the important elements in classical Persian poetry is imagination and analogy. Imagination is the design world of the poet, and the analogy is the display of this world's fascination, authenticity and permanence. In other words, "Teshbih" is a literary art which is widely used in Persian poetry. "Estear" is another literary art based on analogy, was also popular in poetry and loved by poets. One of these poets is Hâcû-yi Kirmanî. Hâcû has also used "Estear" which is the advanced level of "Teshbih", in addition to other analogies, with the element of "shame"/ candle. The purpose of doing this is; to express it in a different way, to create a similarity with another imagery while reflecting a dream, to reflect a phenomenon by establishing a similarity with another phenomenon, to embellish a word that he wants to say with another word, to imagine it with a different expression, it may be used to simulate to enter a particular similarity relationship. In other words, Hâcû puts forth the art of analogy through the "sham"/ "candle" element in order to strengthen or to make the expression and the narration by giving two elements or one of these elements with common features. It also suggests that the similarities between the analogies of the elements, that is, the analogy and the likeness of the analogue itself. Hâcû's analogies can be understood by all. Analogies are based on a fictitious quote. The relation between the analogue and analogy that is the direction of analogy; is not "baîd-i garîb" because it is based on conventional reconciliation. Thus, though analogies have added richness of understanding to expression.

Keywords: Hâcû, Analogy, Comparison, Teshbih, Estear, İmge.

چکیده

یکی از عناصر اصلی در شعر کلاسیک فارسی خیالپردازی و تشبیه می باشد. خیال سعی در شبیه سازی دنیای طراحی شده توسط شاعر بوده، نشانگر آزادی و ماندگاری اثر است. شبیه کردن نیز با نام دیگر خود یعنی "تشبیه" یک هنر ادبی در شعر فارسی

است که کاربرد زیادی دارد. نوع دیگری از شبیه کردن نیز "استعاره" می باشد که از طرف شاعران زیادی مورد توجه قرار گرفته است. یکی از این شاعران "خاجوی کرمانی" است. خاجو در کنار عناصر دیگر شبیه سازی هم تشبیه و هم شکل قوی تر آن استعاره (شمع) را به کار برده است. هدف او از این کار استفاده از وجه تشابه در شعر، تصویر سازی رویای شاعر و آرایش سخنش با معانی دیگر و استفاده از وجوه تشابه در آن ها می باشد. به عبارت دیگر خاجو با استفاده از ویژگی های مشترک دو عنصر باعث تقویت سخن خویش شده است و از طرف دیگر وجه تشابه این عناصر را بیان کرده است. تشبیه های خاجو از طرف هرکسی قابل درک است از این رو عامیه می باشند. تشبیه هایش براساس خیال بوده از این رو بیشتر از آنکه تحقیقی باشد تخیلی می باشند. وجوه تشابه در اشعار وی معنای مبهم نداشته و و از این رو بعید قریب نمی باشد. به عبارت دیگر اصل بودن تشبیه باعث نغز شدن سخن شده است.

کلید واژه ها: . خاجو، شبیه سازی، تشبیه، استعاره، تصویر سازی .

1. ŞEM'/MUM İMGESİ

Klasik Fars çok zengin estetik benzetme/teşbih ve imgeler dünyasına sahiptir. Adları geçen her iki şiirin gerektiği şekilde anlaşılması için zengin içerikli bu mecaz ve imge dünyasının bilinmesi ve yorumlanması gerekir. Klasik Fars şiirinin temeli büyük ölçüde imgeler üzerine kurulmuştur. Şiiri meydana getiren kodlar vardır. Bunlar içerisinde öne çıkan estetik benzetme/teşbih, daha çok da imge/hayaldir. Çünkü algılama ve tasarımın başlangıcı imgedir. Fars şairinin yaptığı orijinal teşbihler yanında zengin, alışılmadık ve eşsiz imgelerin kullanımı, o şairlerin şiirlerinin etkileyiciliği ve özgünlüğünü öne çıkarır. Başka bir ifade ile şairin imge dünyası onun şiirini çözen kodlar olarak son derece önemlidir. Edebî metinlerde çoğunlukla soyut bir nesne, okuyucunun hayalinde canlanabilmesi için çeşitli somut nesnelere benzetilerek anlatılmaktadır. Benzetmeler şairin anlatmak istediği hayalin önemli bir yardımcısı olmakta ve beytin tamamı bu hayal çerçevesinde şekillenmektedir. Bu sebeple terkiplerde benzetme, şairin zihnindeki hayalin anlatılmasında, tasvir edilmesinde kullanılan temel bir unsurdur. (Belli, 2017: 97)

Teşbihî terkipler incelendiğinde bazı benzetmelerin benzetme yönünün kolayca anlaşıldığı görülmektedir. Ancak kimi teşbihî terkiplerde ise

iki lafzın nasıl bir benzetme ilgisiyle terkip oluşturduğu kolay kolay anlaşılmamaktadır. Bu tür terkiplerde benzetme yönü tahkikî olmadığı için benzetme ilgisi hemen anlaşılmamaktadır. (Belli, 2017: 97).

Klasik Fars şiirinde şairlerin imge dünyasında yer alan unsurlardan biri de şem'/mum ve onunla ilgili oluşturulan estetik benzetme/teşbih ve imgedir. Şem' imgesi, Fars şairlerin imajinasyonunda çok değişik gözlem/müşahede, anlayış/telakki, düşünce/tasavvur ve imgede canlandırma/tahayyül içerisinde ele alınmış ve işlenmiştir. Klasik Fars şiirinde şem' imgesi tek başına anıldığı gibi pervane unsuruyla da anılmıştır. Bu iki unsur etrafında çok çeşitli imge ve zengin metafor dünyası oluşturulmuştur.

Divanlarda ve Şem' ü Pervâne mesnevilerinde yer alan pervane imgesi, Kur'an ve hadislerde geçer: "O gün insanlar yayılan pervaneler gibi olacak" (Süleyman Ateş 1991: XI/63) ayetinde insanlar, uçuşan pervanelere benzetilmiştir. Şem' imgesi doğrudan doğruya Kur'an'da geçmese de Müslüman şair ve yazarlar, Kur'an'ın 24. suresinin 35. ayetinden esinlenerek, bu imgeye ulaşmışlardır. Adı geçen ayet şöyledir: "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru, içinde lamba bulunan bir kandile benzer. Lamba, cam içerisinde. Cam, sanki inciden bir yıldız..." Bu ayetten hareketle kalpte tecelli eden imanı mum/şem'olarak sembolize etmişlerdir (İmâm Gazzâlî 1994: 40).

İmâm Gazali (ö. 1111), *Mişkâtü'l-Envâr* isimli eserinde imanı, şem'/mum olarak sembolize eder. Gazali'ye göre bu iman kalpte tecelli eder. Gazali eserinin ikinci faslını bu konuya ayırmıştır (İmâm Gazâlî 1994: 40-62). Gazali'ye göre nurların kaynağı çeşitlidir. Hepsi de kalpte tecellî eder ve çerâğ, şem', meş'âle şeklinde görülür. Aslında görülen bu semboller, kalbin kendisidir. Kalpte tecellî eden iman ışığıyla kalp/gönül, çerâğa, şem'e, meş'âleye dönüşmüştür (İmâm Gazâlî1994: 41). Bu manada lamba sembolü, Kur'an'ın 24. suresinin 35. ayetiyle uygunluk arz etmektedir (Ateş 1991: VI/191).

İslâmî literatürde pervanenin şem' ile olan hikâyesi ilk kez büyük sufi Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (ö. 922) tarafından yazılmıştır (Massignon 1975: III/307). Hallâc, "*Tavâsîn*" adlı eserinde bu hikâyeye yer vermiştir (Hallâc 1913: 16). Hallâc'ın *Tavâsîn*'de ilk kez işlediği pervane ile şem'in hikâyesini, Ahmed Gazali (ö.1126) daha da geliştirerek işlemiş ve ona

âşıkane bir özellik kazandırmıştır. Bundan böyle gerek beşerî aşkıta, gerekse ilahî aşkıta pervane ve şem' bir sembol/ model olacaktır.

Ahmed Gazali'yi Hallâc'tan daha belirgin kılan en önemli bir husus, aşk konusunu işlemesidir. Bundan dolayı eser, baştan sona kadar aşkın metafiziğiyle doludur. Gazali'nin pervane ve ateş hakkında söylediği sözler, aşk ve âşıklıkla ilgili söylenmiş sözlerdir. pervane'yi ateşin âşığı olarak görmüştür. Pervaneyi ateş yönüne götüren duygu, aşktır (Ahmed Gazâlî 1942: 59-60). Eserde pervane, âşık; ateş de maşuk olarak işlenmiştir. Bu duygulara uygun olarak, *Sevânih'*te yer alan bir rubai de şöyle yer almıştır:

گر زلف تو سلسله است دیوانه منم
ور عشق تو آتش است پروانه منم

پیمان تو را به شرط پیمانه منم
با عشق تو خویش و از تو بیگانه منم

“*Senin zülfün zincirse, divânesi benim. Senin aşkın ateşse, pervanesi benim. Senin yeminine ant olsun ki kadeh benim. Senin aşkınla bizzat (sen oldum) ama sana yabancı da benim.*” (Ahmed Gazzâlî 1942: 90).

*Sevânih'*te yer alan bu rubai, daha sonra yazılacak olan, beşerî ve ilahî aşkın ele alınıp işleneceği şiirlere esin kaynağı olacaktır. Bu duyguların Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî (ö.1131), Attâr (ö.1221), Sa'dî (ö.1292), Mevlana (ö.1273), Fahreddîn Irâkî (ö.1289) gibi büyük sufi şairler üzerinde etkisi çok olmuştur. En önemlisi de Ahmed Gazali, bu iki sembolü birlikte ilk kez kullanan şairlerin başında yer alır. Gerçek aşkı, âşığı ve maşuku sembolize eden bir duyguya Sa'dî-yi Şîrâzî de yer vermiştir. Sa'dî'nin aşağıdaki beyti kendisinden sonra gelen Fars ve Türk şairlerini çok etkilemiştir:

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز
کان ساخته را جان شد و آواز نیامد

“*Ey seher kuşu! Aşkı pervaneden öğren. Çünkü o yanmışım canı gitti de sesi çıkmadı*” (Sa'dî-yi Şîrâzî 1377: 50).

Şairler, ayet ve hadislerde geçen pervaneden ilham alarak, bir “pervane” imgesi ortaya koymuşlar ve ateş-yanma-yakma unsurundan hareketle de imajinasyonlarında bu imgeye şem’i de katarak, gerek ilahî, gerekse beşerî aşkın anlatımında orijinal bir şem’ ve pervane imgesi yaratmışlardır. Bu oluşum divanlarda imge, müstakil yazılan şem’ ü pervane mesnevilerinde sembol olarak yer alacaktır. Bir ateş etrafında çılgınca dönen kelebek, zamanla âşıkların sevgilileri etrafında dönmelerinin bir timsali olmuştur. Eskiden en yaygın ışık kaynağı mum olduğu için, şairler mumun etrafında delice dönüp duran kelebeği âşığa, mumu da maşuka benzetmişlerdir. Şairlerin büyük bir kısmı gerek dünyevî aşk, gerekse ilahî aşkla ilgili yorumlarında az veya çok bu iki kelimeye yer vermişlerdir.

Bu imgelerin şiirde tek başına kullanılması X. yüzyıla kadar gider. Bu iki imge gerek X. gerekse XI. yüzyılda şairlerin ilgisini fazla çekmemiştir. XII. yüzyılın ilk yarısından itibaren şem’ ile pervane imgesinin divan, kısa mesnevi ve mensur eserlerde daha çok yer bulduğu görülmüştür. Bu iki imge XIII. yüzyıldan itibaren Attâr tarafından divan ve mesnevilerinde tasavvufi açıdan ele alınmasından ve Sa’dî tarafından da Gülistan ve Bostan’da âşıkane olarak işlenmesinden sonra, şem’ ve pervane imgesi, mutasavvıf olan veya olmayan şairler tarafından, âşıkane tarzda ele alınmış ve pervane âşık, şem’ de maşuk olarak görülmüştür. Zamanla bu iki imgeden yola çıkılarak, çoğu münazara tarzında, kısa alegorik mesnevilerin yazılması ve bunu XV. yüzyıldan itibaren de önce Farsça, sonra Türkçe müstakil bir eser olarak kaleme alınan Şem ü Pervâne mesnevileri izlemiştir (Kanar 1995: 7). Şem’ ile pervanenin öyküsü önce mensur eserlerde, sonra mesneviler içerisinde, bunlara paralel olarak divanlarda çeşitli şekilde ele alınıp işlenmiştir (Armutlu 2009: 881-91).

Fars şiirinin ilk olgun eserlerinin verildiği Sâmânîler dönemiyle (874-1005) birlikte şairler, divanlarında ve şiirlerinde daha çok tek başına şem’ veya tek başına pervâne imgesine yer vermişlerdir (Mekkî 1329: 50-62). Bu imgelerin şiirde tek başına kullanılması X. yüzyıla kadar gider. Rudekî-yi Semerkandî (ö.941), Ebû Şekûr-ı Belhî ve Dakîkî (ö.977) Fars edebiyatında şem’ veya pervâneye yer veren ilk şairler olarak karşımıza çıkarlar.

X. yüzyılda Fars şiirinin kurucu kadrosunun imajinasyonlarında yok denecek kadar az kullanılan bu imgelerler Firdevsî (ö. 1020), Ferrûhî (ö.1037), Unsûrî (ö.1039), Menûçihrî (ö. 1040), Esedî-yi Tûsî (ö.1073) gibi şairler tarafından daha çok şem’ imgesi çevresinde ve de şem’in bir aydınlatma aracı olarak işlevsel özelliğinden hareketle az da olsa beyitlerde

yer almasına rağmen, XI. yüzyılda bile fazla rağbet görmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Kanar 1995: 20-47; Armutlu 2009: 881-997; Çetinkaya 2016: 104-339)

Elimizdeki bilgilere göre şem' ile pervane imgesini "pervane/yanma ve şem'/yakma" olarak gerçek özellikleriyle kullanan ilk şair, XI. Yüzyılda yaşayan ve Fars tasavvuf şiirinin kurucularından Ebû Sa'îd Ebû'l-Hayr (ö.1048)'dir. Şair, aşağıdaki rubaide bu iki imgeyi birlikte kullanmıştır:

آن روز که آتش محبت افروخت

عاشق روز سوز ز معشوق آموخت

از جانب دوست سر زد سوز و گداز

تا در نگرفت شمع، پروانه نسوخت

"Aşk ateşinin yandığı o gün; âşık, yanma usulünü maşuktan öğrendi. Yanma ve yakılma dost katından belirlendi, ortaya çıktı. Şem', yanmadıkça pervane de yanmadı" (Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr 1350: 33, Ruba'î-yi çeherum).

Özetle şem'/mum, çok zaman yanması ve ışık kaynağı olması bağlamında ele alınır ve sık sık pervane ile birlikte anılır. Mumun ışığı etrafında durmaksızın dönen pervane ve mumun bu hâli çeşitli benzetmele- re/teşbihlere konu olur. Şairler sevgiliyi muma, kendilerini de pervaneye benzetmişlerdir. Mum, aşk ateşinin tesiriyle eriyen âşığın timsalidir. Sevgiliden başka sevgilinin yüzü, yanağı ve güzelliği de muma benzetilir. Aydınlatma araçları içinde önemli bir yer tutuyor oluşu da mumun önemini artırır. Mumun gövde kısmı yani bütünü insanın boyu, mumun fitili insanın canı, mumun alevi insanın yüzü, eriyen kısmı gözyaşı, mumun dumanı ah olarak kabul edilir. Başka bir ifadeyle mumun her hâli şairlerin dünyasında yansımaları bulmuştur (Pala 2004: 427; Kılıç 2005: 61; Kut 2006: V/386; Sungurhan-Eyduran 2006: V/392; Kaya 2015: 117).

Mumun işlevsel özelliğinden, şekilsel görüntüsüne/fiziki yapısına, sevilen yanında seven ve her ikisi için kendisine benzeten/müşebbehün bih olmasına kadar ve başka hususlarda şairler tarafından ele alınıp işlenmiştir. Bu şairlerden biri de İran edebiyatının ünlü şairlerinden Hâcû-yı Kirmânî'dir. Tam adı Kemâleddîn Ebû'l-Atâ Mahmûd b. Alî el-

Kirmânî (ö. 753/1352)'dir. Gazelleriyle tanınmıştır. Yazdığı gazelleriyle pek çok şairi etkilemiştir. Edebiyat tarihlerinde ünlü şair Hâfız-ı Şîrâzî (ö.1390)'nin öncüsü olarak kabul edilmiştir. Bu yazıda Hâcû'nun gazellerinde şem'/mum imgesinin nasıl ele alınıp işlendiği irdelenmeye çalışılacaktır. Beyitler (Dîvân-ı Gazeliyât-ı Hâcû-yı Kirmânî, nşr. Hamîd Mazharî, Kirmân 1374 hş., İntişârât-ı Ferheng-i Hıdemât-ı Kirmân) adlı divandan alınmıştır. Gereksinim duyulduğunda da Sehîl-yi Hânsârî'nin (Dîvân-ı Eş'âr-ı Hâcû-yı Kirmânî, İntişârât-ı Pâjeng, Tahran 1369 hş.) yayınına başvuruldu. Divandaki beyitler, s./sayfa, g./gazel ve b./beyit numarası (s.320, g.165/b.4) şeklinde gösterildi.

2. ŞEM'

Mum, bir fitil üzerine veya çevresine erimiş balmumu, stearik asit ya da parafin dökülerek, daha çok silindir şeklinde dondurulup, ışık vermesi için de ortasına fitil yerleştirilmesiyle elde edilen ve aydınlanma aracı olarak kullanılan nesnedir (İsmâîl Pûr 1381: II/911; Mu'în 1360: II/2077; Dihhudâ 1349: XXXI/596; Amîd 1388: 709; Çetinkaya 2016: 33). Mum, Arapça bir kelime olup, Arapçada aydınlanmak için yakılan her şey anlamında kullanılır (Şükûn 1984: II/1328). Klasik Fars, edebiyatında şairler, şem'in şekil ve işlevselliğinden hareket ederek, imajinasyon dünyalarında metaforlar oluşturarak, bu kelimeye başka anlamlar yüklemişler ve değişik kullanımlar sergilemişlerdir. Bu eylem daha çok tamlamalar aracılığıyla yapılmıştır. Anlatılmak, vurgulanmak istenen de daha çok 'sevgili', 'güzel' ve 'sevgilinin güzellik unsurları'dır.

Şem'in bir sevgili veya güzel olarak kullanımı veya tasavvuru şu tamlamalarla oluşturulmuştur: شمع جمال، شمع چگل، شمع دل افروز، شمع جان، شمع شام افروز، شمع شب خیزان، شمع افروز، شمع جهان افروز، شمع شب افروز، ختن، شمع شکر لب، شمع مجلس آرا، شمع رخ، شمع رخسار، شمع طراز، شمع طرب، شمع جمع، شمع سعادت پرتو

Şem', bazı kelimelerle birlikte tamlama oluşturarak "güneş" ve "ay" anlamında kullanılır. Bu anlamı veren tamlamalar şunlardır: "شمع آسمان، شمع آسمانی شمع آفتاب، شمع انجم، شمع خاور، شمع چهارم، شمع سپهر، شمع سپهری، شمع گردان سپهر، شمع روز روشن، شمع زر اندوده فروزه لکن، شمع زمرد لکن، شمع سحر، شمع سحری، شمع سحرگهی، شمع صبح، شمع صبحی، شمع

صبحدم، شمع صبگاهی، شمع فلک، شمع فلکی، شمع گیتی فروز، شمع مشرق، شمع
"مشرقی، شمع هفت چرخ، شمع کافوری صبح، شمع عالم تاب (Afîfî 1391: II/1601-
8; İsmâîl Pûr 1381: II/912; Dihhudâ 1349: XXXI/598-601).

Şem' kelimesi tasavvufî anlamlar da içerir: "شمع حق، شمع خدا" Al-
lah'ın nuru, ışığı (Afîfî 1372: II/1603) ve mürşid-i kâmil'dir (Dihhudâ
1349: XXXI/598). "شمع هو، شمع ظفر" hakiki bir aydınlık, ilahî nur anla-
mında kullanılır (Afîfî 1372: II/1606). Sufiler, "شمع ذوالجلال" ifadeleriyle kinaye yoluyla Hz. Muhammed'i kastederler (Afîfî 1391:
II/1608). İstiare yoluyla Allah'a "شمع لا یزال، شمع لم یزل" ve "شمع خزاین" denilmektedir (İsmâîl Pûr 1381: II/911; Afîfî 1372: II/1607). Sâlikin
kalbini yakan ilahî nurun parıltısı, müşâhede ehlinin kalbinde parlayan
irfân nuruna da şem' denildiği görülmektedir (Seccâdî 1393: 510, Uludağ
1995: 491). Mutasavvıflar, İslâm dini ve Kur'an'a "شمع الهی" derler (Dih-
hudâ 1349: XXXI/598; Afîfî 1391: II/1602; Şükûn 1984: II/1328).

Bunlardan başka şem' kelimesi ile yapılan terkiplerde ona farklı an-
lamlar da yüklenmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: "شمع تجلی/Tur
dağındaki tecelli, شمع دل نشستن / gönül / شمع طور /Tur dağındaki tecelli, شمع
ışığının sönməsi, kararması, شمع /güzel şiir veya söz, شمع
سönmüş, yanıp bitmiş mum, شمع مرده /sönmüş, yanıp tükenmiş
mum, شمع /mezarda yakılan mum, شمعهای سرنگون /yıldız, شمع
mum gibi yanma ve ağlama, شمع /mum gibi yanma, erime, شمع
önder, lider, شمع صفت /muma benzemek, mum olmak, شمع
üzüm suyu, şarap. Bu konuda ayrıntılı olarak bakınız: (Afîfî 1391:
II/1601-9; Dihhudâ 1349: XXXI/596-601; Mekkî 1329: 50-62; Çetinkaya
2016: 33).

3. BENZETİLEN VE BENZEYEN ÖĞE OLARAK MUM

3.1. Mumun Âşığa Benzetilmesi

Fars edebiyatında benzetme ya da diğer adıyla teşbih, kısaca; anlatımı
güçlendirmek amacıyla aralarında ortak yön bulunan iki şeyden zayıfın

kuvvetliye benzetilmesidir (Değirmençay 2011: XII/556-557; Değirmençay 2014: 139-151). Mumun âşığa benzetilmesi âşığın taşıdığı özelliklere dayanır. Gönüldeki ateş ve gözden dökülen gözyaşı, canın dudağa dayanması ve âşığın bedeninin erimesi gibi. Âşığın bu vasıfları muma benzetilmiştir. Bu vasıflar şair tarafından bilinçli bir şekilde kullanılmış ve mum ile ilişkilendirilmiştir. Aslında bu münasebet, “yanma-yakılma, tutuşma, alevlenme, erime” gibi doğrudan doğruya mumun işlevsel özelliklerine dayanır. Bu özellikler, âşığın ya beden azalarını ya da onun maddî ve manevî hallerini yansıtmak, daha çok da acı ve ıstıraplarının şiddetini göstermek içindir. Bundan dolayı yukarıda bahsedilen eylemler doğrultusunda mumun âşığa benzetilmesi çok boyutlu olmasına rağmen daha çok hayalî/tahyilî olup herkes tarafından bilindiğinden oldukça açık ve anlaşılabilir özellik taşır. Fakat mumun âşık olarak algılanması gelenekte alışılmış değil, alışılmamış bağdaştırmadır. Bu bakımdan önem arz eder. Ayrıca “mana mübhemiyeti” olmaması da önemlidir. Orijinal benzetmeler olmasa da “çağrışım zenginliği” yaratılması öne çıkmıştır. Mumun âşığa benzetilme yönü beyitlerde şu şekilde karşımıza çıkar.

3.1.1. Yanıp-Yakılması Yönüyle

Âşığın yanıp yakılması sevgiliden dolayıdır. Âşık, onun sahip olduğu güzellik veya güzellik unsurlarından biri için yanıp yakılabilir. Sevgilinin güzellik unsurlarından biri de yanaktır. Âşık, bu yanağın aşkıyla yanar, tutuşur. Mumu âşık olarak hayal eden şair, onu sevgilinin yanağının sevdasıyla yanıp yakılan bir âşığa benzetir. Fars şiir geleneğinde fazla görülmeyen mumun âşık olma imgesi, Hâcû tarafından kullanılmıştır. Bu, alışılmış bir bağdaştırma değildir. Şair, mumun âşık olduğunu söylerken de mumu şiir geleneğinde âşık sembolüyle tanınan pervâneye benzetir. Yani pervâne gibi mum da bir âşıktır. Mum, sevgilinin yanağına âşıktır. Şiir geleneğinde pervâne de muma âşıktır. Pervâne baskın öge olarak öne çıkarılıp, onun bu durumu mum ile ilişkilendirilerek, benzetmenin iki ögesi ortak bir noktada buluşturulmuştur. İkisinin benzeyen yönleri “yanıp-yakılma”dır.. Ayrıntılı/mufassal bir teşbih olup, benzetme yönü/vech-i şebeh oldukça açık olan bu benzetmede mumun teşbihi hayalidir. Mum/benzeyen, pervâne/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, yanma-yakılma/benzetme yönü:

ای ز شرم روی چون ماه تو در خوی آفتاب

شمع چون پروانه از مهر رخت در سوز و تاب

“Güneş, senin aya benzeyen yüzünün utancından dolayı terlemekte. Mum, pervane gibi senin yanağın sevdasından dolayı yanma ve yakılmada” (Dîvân-ı Eş’âr-ı Hâcû-yı Kirmâni 1369: s. 574, k./b.3).

3.1.2. Ciğerinin Yanması Yönüyle

Âşığın acı ve ıstıraplarının algılandığı merkezler vardır. Bunlar âşığın bedenine ait aksamlar olup âşığın aşktaki durumunu gösterir. Bunlardan biri de ciğerdir. Daha çok ateş içinde yanmasıyla öne çıkar ve “ciger-sûz” olarak ifade edilir. Dolayısıyla mum da ciğeri yanandır. Bu sıfat onun âşık olarak algılanmasına neden olur. Bu benzetme herkes tarafından bilindiği için alışılmış, fakat mumun âşıklığı alışılmamış bağdaştırmadır. Benzetme tek öğeli benzetmedir yani istiareidir. Zayıf unsur/benzeyen söylenmiş, kuvvetli unsur/kendisine benzetilen söylenmediğinden kapalı/meknâ istiareidir. Benzeyen/ mum”dur. Kendisine benzetilen kişi/âşık söylenmemiştir:

زبان شمع جگر سوز از آن برند به گاز

که از فسرده دلان راز دل نهان نکند

“Yüreği yanan mumun (dili) kerpeten/makas ile kesildiği için gönülleri (aşktan dolayı) solmuşlardan gönül sırrını gizleme” (s.179, g.386/b.8).

3.1.3. Başıyla Oynaması Yönüyle

Baş, bedeninin bir parçasıdır. Fars şiir geleneğinde “başıyla oynamak” ölmek anlamında algılanmış ve ‘can’ ile aynı anlamda kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte mumun başıyla oynadığı bir imge olarak düşünülmüştür. Onun başı, fitilinin uç kısmıdır ve şairler tarafından bu şekilde hayal edilmiştir. Aynı zamanda mumun canı olarak da algılanmıştır. Baş ile oynamak canı ile oynamakla eş değerdir. Bu eylem, şiirde âşığın aşk yolundaki pozisyonunu gösterdiği gibi, yapması gereken bir eylem biçimini de yansıtır. Alışılmış bir eylem ve herkes tarafından bilinir. Ama dimdik durması, alışılmışın dışındadır ve şairin tercihidir. Bu durum mumun dimdik durmasından kaynaklanır. Beyitte şair, kendisini ciğeri yanmış muma benzetir. Benzeyen/şair, kendisine benzetilen/mumdur. Benzetmenin ortak noktası, benzetme yönü de her ikisinin yanmış olmasıdır. Bu benzetme müekked teşbihtir. Benzetme hayalî/tahyilîdir. Mum-

şair/benzeyen olarak zayıf unsur söylenmiş, güçlü unsur kişi-âşık/kendisine benzetilen söylenmemiştir:

بیرون ز من دلشده و شمع جگر سوز

سر باختن پای فشردن که تواند

“Ben gönül vermiş/âşığın ve ciğeri yanmış mumun dışında kim başıyla oynar ve ayakta durabilir” (s.158, g.341/b.5).

Benzer duygular aşağıda da verilmiştir. Şair/âşık ve mum, aşk yolunda başlarından vazgeçen iki âşık konumundadır. Ayrıntılı benzetme/musaffal teşbih vardır. Biz/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, baştan vazgeçmek/benzetme yönüdür.

تا همچو شمع از سر سر گذشته ایم

هر لحظه سوز عشق تو از سر گرفته ایم

“Başımızdan mum gibi vazgeçtiğimiz için her dem senin aşk ateşini baştan beri kabullenmişiz” (s.313, g.679/5)

3.1.4. Kanlı Gözyaşı Dökme Yönüyle

Gözyaşı âşığın en belirgin özelliklerinden biridir. Âşığın ayrılmaz bir parçasıdır Çoğu kez kanlıdır, ama hep vardır. Gözden kanlı yaş dökmek de âşığın özelliklerindedir. Bu özellik ile mum, kanlı gözyaşı dökken bir âşığa benzetilmiştir. Buradaki benzetme de istiareye dayalı bir benzetmedir. Benzeyenin verildiği ve kendisine benzetilenin verilmediği bir benzetmedir/istiare-yi meknîdir. Mum/benzeyen, (âşık)/ kendisine benzetilen verilmemiş:

ای شمع مریز اشک خونین

گریه چه دهی به یاد مستان

“Ey mum! (gözlerinden) kanlı gözyaşı dökme. Ağlamak(la) sarhoşlara ne(yi) öğretirsin?” (s.331, g.718/b.6).

3.1.5. Üzüntülü Gönül ve Ciğer Yangını Yönüyle

Gönül, âşığın her türlü olumlu ve olumsuz duygularının algılandığı odak noktadır. Aşkın merkezi olduğundan âşık keder, acı, gam, gussa gibi halleri öncelikle burada hisseder ve yaşar. Benzer durum yukarıda

bahsedildiği gibi ciğer için de geçerlidir. Bu durum aşağıdaki beyitte de söz konusudur. Dostlar meclisini aydınlatan mum, aslında sevgili veya güzeldir. Fakat beyitte 'kederli bir gönül' ve 'ciğer ateşi' gibi halleri üzerinde barındırdığından başka bir ifade ile âşığın özelliklerini taşımasından dolayı önce teşhis edilerek kişileştirilmiş, sonra âşiğa benzetilmiştir. Beyitte mum, ayrıldığı ve uzaklaştığı dostlar meclisine kederli bir gönül ve ciğer ateşiyle tekrar geri gelen bir kişi/âşık olarak tahayyül edildiğinden tek taraflı bir benzetme/istiare vardır. Zayıf varlığın yani yalnızca benzeyen ögesinin kullanıldığı kapalı/meknî istiaredir. Mumun meclisi aydınlatması hem geleneğe hem de akla uygundur. Fakat şairin imge dünyasında mum, alışılmış değil, alışılmışın dışında şahsiyet kazandırılmış yani âşık biri olarak tasavvur edilmiştir. Benzetmenin yapılmasının nedeni de bu tasavvurdur. Mum/benzeyen, (âşık)/kendisine benzeten söylenmemiş:

شمع کو مجلس اصحاب منور می داشت

با دلی تافته و سوز جگر باز آمد

"Dostlar meclisini aydınlatan o mum, üzgün bir gönül ve ciğer ateşiyle geri döndü " (s.157, g.337/b.6).

3.1.6. İstirap-Acı Çekme Yönüyle

Hâcû'nun şiirlerinde âşık genellikle çok boyutlu trajik bir yaşantı içerisindedir. Bunun bir yanı da acı çekmektir. İstirap çekmesinin nedeni sevgilidir. Aslında bu âşık olmanın gereklerindedir ve onun doğasında bulunan bir özelliktir. Bundan dolayı Hâcû, mumu sevgilinin karşısında acı çeken bir âşiğa benzetmiştir. Ayrıca pervâne gibi ifadesi mumun da onun gibi bir âşık olduğunu vurgulamak ve mumun bu yönünü güçlendirmek için söylenmiştir. Teşbihin dört unsurunun verildiği mufassal bir benzetmedir. Mum/benzeyen, pervâne/kendisine benzeten, gibi/benzetme edatı, acı çekmek/ benzetme yönüdür. Benzetme yönleri oldukça açık ve bilinendir:

آفتاب از مهر و ماه طلعت در تاب و تب

شمع چون پروانه پیش عارضت در اضطراب

“Güneş, senin aya benzeyen yüzünden ve sevginden dolayı parlamakta(dır). Mum da pervâne gibi senin yavaşın karşısında acı çekmekte(dir)” (Dîvân-ı Eş’âr-ı Hâcû-yı Kirmânî 1369: s.574, k, b.3).

3.1.7. Yakıcı Ahlar Çıkarması Yönüyle

Ah, âşğın içerisinde özellikle de gönlünden çıkan dumandır. En şiddetli ahlar, ateşli olandır. Aşağıdaki beyitte mum, ateşli ahlar çıkaran âşğa benzetilmiştir. Zayıf öge olan benzeyenin verilerek, kendisine benzetilenin verilmediği bir kapalı/meknû istiareidir. Mum/benzeyen, kendisine benzetilen/kişi veya âşık verilmemiş:

ای شمع تا به چند زنی آه سوزناک
یک دم بساز با دل بریان چنانک من

“Ey mum! Ne zamana kadar yakıcı/ateşli ahlar çıkaracaksın? Bir an (olsun) benim gibi gönlü yanmışlarla birlikte ol!” (s.348, g.757/b.5).

4. ŞAIRİN KENDİSİNİ MUMA BENZETMESİ

Klasik Fars şiir geleneğinde şair, aşk duygusunu yaşamasa da kendini âşık olarak görecektir ve bir sevgilinin uğrunda yanıp tutuşacak ve aşktan bahsedecektir. Ayrıca şair, âşık olan kişiden ve onun vasıflarından söz ederken bile kendisini âşık yerine takdim eder. Başka bir ifade ile âşık bahsettiğinde veya söz konusu ettiği kişi âşık olsa da aslında o kendinden bahsetmiş ve kendini öne çıkarmış ve bununla da övünmüştür. Beyitlerde şair kendisinden söz ederken “ben”, “biz” veya “Hâcû” tarzında kendisini ifade eder.

4.1. Şair, Seher Mumuna Benzer

Aşağıdaki beyitte Hâcû, kendini elden düşmüş, ayaktan kesilmiş bir âşık olarak görmüştür. Bu görüntüyü de mum örneği ile açıklamıştır. Yani kendisini muma benzetmiştir. Beyitte “همچو شمع سحرگهی” sözü, başka bir söylemle “seher mumu gibi” ifadesi ile artık mumun yanışının son demleri olduğu, güçten ve kuvvetten düştüğü anlatılmak istenmiştir. Bunu biz, elden düşmüş/رفته از دست ve ayaktan kesilmiş/از پی در آمده sözünden anlıyoruz. Teşbihin dört ögesini verildiği ayrıntılı/mufassal bir benzetmedir. Ben/benzeyen, seher mumu/kendisine benzetilen, gi-

bi/benzetme edatı ve elden-ayaktan düşmek, kesilmek/benzetme yönüdür:

من همچو جام باده و شمع سحرگهی
هر دم ز دست رفته و از پا در آمده

“Ben, (tıpkı) şarap kadehi ve seher vakti mumu gibi her zaman elden gitmiş ve ayaktan olmuş (durumdayım)” (s.374, g.810/5).

4.2. Şair, Mumdur

Hâcû'nun kendini muma benzetmesi sevgilinin güneş olarak algılanmasından ileri gelir. Bir diğer söylemle şair, güneşe benzettiği sevgilinin huzurunda ölmeyi isteyen bir âşıktır. Şair, sevgilisinden geceye benzeyen kâkülünü yüzünden kaldırmasını ister. Gece ile saç arasındaki ilişki renk yönüyledir. Her ikisi de siyahtır. Mum ile güneş arasında bir mukayese yapılmıştır. Bu karşılaştırma “âşık-maşuk” yönüyle olsa da daha çok işlevsel yönüyledir. Geceye benzetilen kâkülün “yüzünden kaldırılması” ifadesiyle sabah vaktinin oluşu arzu edilmektedir. Benzetme yönü ile benzetme edatının verilmediği, benzetme unsurunun iki ögesi/benzeyen-kendisine benzetilen verilerek yapılan benzetmedir/teşbih-i belîğ. Ben/benzeyen, mum/kendisine benzetilendir. Beyitte bir başka belîğ teşbih de vardır. Sevgili/benzeyen, güneş/kendisine benzetilendir:

بی روی تو من در آرزویت میرم
دور از رویت بر سر کویت میرم

من شمعم و خورشید تویی طره شب
بر دار ز رو که پیش رویت میرم

“Ben, senin yüzün olmadan, senin hevesinle ölüyorum. Senin yüzün uzakta, senin mahallenin başında ölüyorum. Ben mum, sen de güneşsin! Gece rengindeki kâkülünü yüzünden kaldır. Çünkü yüzünün huzurunda ölüyorum!” (Dîvân-ı Eş'âr-ı Hâcû-yı Kirmânî 1369: s.791, r.93).

4.3. Şair, Ciğeri Yanık Muma Benzer

Şair, sevda yangınına düşmüş, gönlü ateşlere gark olmuştur. Yani âşıktır. Ciğeri erimektedir. Şair, bu erimeyi “mum gibi” diyerek muma benzeter. Şair ile mum arasındaki benzeyiş ikisinin de kederli, üzüntülü olup gönül yangınına düşmüş olmasına dayanır. Yani her ikisi de âşıktır. “Mana mübhemiyeti/anlam kapalılığı” olmayan fakat “çağrışım zenginliği” olan ayrıntılı bir benzetme/mufassal vardır. Gönül/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, yanma erime/benzetme yönüdür:

دایم دل پرتاب من از آتش سودا
چون شمع جگر تافته در سوز و گداز است

“Benim ateş dolu gönlüm sevda ateşinden dolayı ciğeri yanmış mum gibi yanıp yakılmadadır” (s.68, g.138/6).

4.4.Şair, Gönül Ateşine Tutulmuş Muma Benzer

Âşık olarak kendini gören şair, gönül ateşine tutulup yanmaktadır. Ayrıca o, başından vazgeçmiş bir âşıktır. Bunu ifade ederken kendini muma benzeter. Anlam belirsizliği olmayan ama zengin çağrışımları olan, alışılmış bağdaştırma biçimindeki güzel/mufassal benzetme/teşbih vardır. Biz/benzetilen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, gönül ateşine tutulmak/benzetme yönü.

زین در گرفته ایم به پروانه سوز عشق
چون شمع آتش دل از این در گرفته ایم

“Aşk ateşiyle pervâneye bağlandığımızdan dolayı, bu yüzden mum gibi gönül ateşine tutulmuşuz” (s.313, g.679/2).

4.5. Şair, Gönül Ateşinden Bahsetmeyen Muma Benzer

Hâcû, yürek yangınına düşmüştür. Bedeninden duman çıkmaktadır. Buna rağmen mecliste sırrını faş etmemektedir. Bunu ifade ederken kendi durumunu yani sinedeki ateşi anlatmama konusunda kendisini muma benzeter. Çünkü aynı mecliste gönülden yanan mum da yanış sırlarını ortaya dökmez. Hâcû, kendisini muma benzetmiştir. Bu benzetmenin ortak yönü sinedeki dumandır. Bu bağlantıyı da gibi edatıyla sağlamış-

tır. Dolayısıyla ayrıntılı bir benzetme vardır/mufassal teşbih. Hâcû/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, sinedeki ahları anlatmama/benzetme yönüdür:

دود سینه خواجه ز سوز دل

همچو شمع در انجمن مزین

“Hâcu, gönül ateşinden dolayı sinedeki dumanı, mum gibi mecliste söyleme.”
(s.351, g.762/b.9).

4.6. Şair, Gönül Ateşinden Bahsetmede Muma Benzer

Şair, gönül yangınına düşmüştür. Bunu anlatma düşüncesindedir. Bu bakımdan muma benzer. Anlatma düşüncesindeki şair, şüpheye düşerek bahsettiğinde ağzından ateşli nefesler çıkacağını düşündüğünden bundan vazgeçme gibi bir konuma düşer. Hâcû'nun severek kullandığı ayrıntılı benzetmelerden biridir. Benzeyenle, kendisine benzetilen arasındaki benzetme yönü, hem hayalî hem de alışıla gelen ve birçok şair tarafından da kullanılan ortak yöndür. Şair/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, gönül yangınından bahsetme/benzetme yönüdür:

همچو شمع ار سخن سوز دل آرم به زبان

در نفس شعله زند آتش عشق از دهنم

“Eğer mum gibi gönül ateşinden söz edersem, aşk ateşiyle ağzımdan ateşli nefes çıkar” (s.307, g.666/10).

4.7. Şair, Sevda Ateşine Tutulan Muma Benzer

Şair, bir âşık gibi sevgilinin zülfünü hatırlayınca baştan ayağa kadar aşk ateşine tutulur ve yanar. Bu yanma ve tutulmayı örnekendirirken, kendisini muma benzetir. Şair ile mumun arasındaki ortaklık her ikisinin de âşık olmasıdır. Bu beyitte de ayrıntılı benzetme/mufasal vardır. Fakat benzeme yönünün açık ve bilinen olmasına rağmen alışılmamış bağdaştırmadır. Mumun âşık olması geleneğe uygun değildir. Şair/benzetilen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, sevda ateşine tutulmak/benzetme yönüdür:

چون سواد زلف شبرنگ تو آوردم بیاد

از سرم تا پای چون شمع آتش سودا گرفت

“*Senin gece rengi saçının sevdasını hatırıma getirince, mum gibi baştan ayağa kadar seveda ateşine tutuldum*” (s.220, g.221/b.7).

4.8. Şair, Erimeye Muma Benzer

Hâcû'nun sevgilisi güzellikte ay gibidir. Bu güzelin yüzü de muma benzer/beliğ teşbih. Yüz/benzeyen, mum/kendisine benzetilendir. Benzeyenle kendisine benzetilen tamlama şeklinde vücuda gelmiştir. Yüzün muma benzetilmesi parlaklık yönüyledir. Şair, bu güzelin yüzünü arzuladıkça yanıp tutuşur ve mum gibi erir. Erimesinin nedeni de gönülde oluşan ateştir. Ayrıntılı/mufassal benzetme. Şairin canı/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, erime/benzetme yönüdür. Benzetme yönleri bilinen ve alışılmış bağdaştırma olduğundan tahyilîdir. Bir beyitte iki teşbih, başka bir ifadeyle benzetme içinde benzetme yapılmıştır. Anlamı ve anlatımı daha güçlü yapabilmek için bu yola gidilmiştir:

دوشم به شمع روی چو ماهست نیاز بود

جانم چو شمع از آتش دل در گداز بود

“*Benim canım, dün gece senin aya benzeyen yüzünün mumunu arzuladı. Gönül ateşinden dolayı da mum gibi eridi*” (s.193, g.416/b.1)

4.9. Şair, Sevgilinin Huzurunda Yanıp Yakılan Muma Benzer

Âşık pozisyonunda olan şair, bunun karşılığı olarak da yanıp yakılması gerekmektedir. Bundan dolayı imge dünyasında kendisini muma benzetir. Şairin mum gibi yanıp yakılması mumun “yanma ve yakma” özelliğindedir. Yine şair, sevgiliye hitaben kendisini yakmasını isterken mum gibi diyerek mumun bahsedilen vasıflarına vurgu yapar. Ayrıntılı benzetme yapılmıştır. Benzetme yönü olan yanma ve yakma, kendisine benzetilen yönünden alışılmış olup bilinen bir durumdur. Fakat benzeyen açısından hem mecazî hem de hayalîdir. Şair/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, yanma-yakılma/ benzetme yönüdür:

ضرورت است که پشت چو شمع سوزم و سازم

گرم چو شمع سوزی ورم چو عود سازی

“*Senin yanında mum gibi yanmam ve yakılmam zorunluluktur. İster beni mum gibi yakar, ister öd ağacı gibi yaparsın*” (s.395, g.859/4)

4.10. Şair, Sevgilinin Huzurunda Ölen Muma Benzer

Âşık rolündeki şair, gönül yangınına düşmüştür. Sevgilinin önünde ölmektedir. Şair, bu tasavvuru ifade ederken kendi durumunu muma benzetir. Mumun ölüm imgesi, onun yanış süreciyle ilintili olup sabah vaktine kadardır. Sabah olunca mum söner yani ölür. Beyitte ayrıntılı/mufassal benzetme vardır. Şair/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, ölmek/benzetme yönüdür. Buradaki benzetme yönü, kendisine benzetilen için mecazî, benzeyen için de tahyilîdir:

چو شمع پیش روی تو میرم سوز دل

هر صبحدم که مهر در افشان من شوی

“*Mum gibi senin yüzünün önünde gönül ateşiyle ölüyorum. Her sabah benim parlayan güneşim olursun (diye)*” (s.423, g.910/8).

4.11. Şair, Gözyaşı Döken Muma Benzer

Gözyaşı âşığın belirgin göstergesidir. Onun ayrılmaz bir parçası olduğundan dolayı sürekli akar, dökülür. Bazen aşağıdaki beyitte olduğu gibi ‘şarap renkli’ denilerek rengi belirtilir. Bazen de bu gözyaşının ‘gönül ateşinden dolayı’ denilerek nedeni belirtilir. Netice itibarıyla şairin/âşığın gözyaşı döküşü muma benzetilir. “Gözyaşı-mum” arasındaki münasebet, eriyen mumun damla olarak dökülmesine dayanır. Ayrıntılı benzetme vardır. Şair/ benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, gözyaşı dökmek/benzetme yönü. Benzetme yönü alışılmış bir benzetmedir. Bundan dolayı benzeyen ile kendisine benzetilen arasındaki ortak yön tahyilîdir. Şarap renkli oluşu kendisine benzetilenin rengini gösterir. Ayrıca beyitte kadeh yuvarlak oluşuyla göze benzetilmiş ve kadehten damlayan şarap ise gözyaşına benzetilmiştir:

بس که ریزد ز چشمم اشک میگون شمع وار

زآتش دل خون لعل از چشم ساغر می چکد

“Benim gözümden mum gibi şarap renkli gözyaşı öyle çok dökülür ki gönül yangınından dolayı kadehin gözünden kırmızı kan damlıyor” (s.153, g.327/b.5).

4.12. Şairin Başından Çıkan Duman Muma Benzer

Şair, âşğın beden azalarından olan ve aşk ateşinin en çok hissettiği bir unsur olan sinede bir ateş taşımaktadır. Bu ateşin kaynağı da gönül yangınıdır. Dolayısıyla bu ateşten kaynaklanan bir duman çıkmaktadır. Şair, bu dumanı ifade ederken mum örneğini verir. Beyitte ayrıntılı benzetme vardır. Şair/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi benzetme edatı, duman çıkması/benzetme yönüdür:

آتشی در سینه دارم کز درون سوزناک

دم به دم چون شمع مجلس دودم از سر می رود

“Sinemde bir ateş var ve o yanık gönülden devamlı meclisin mumu gibi başından duman çıkıyor” (s.197, g.431/b.4).

4.13. Şairin Gönlünün Dirilmesi Muma Benzer

Şair, âşıktır ve aşk ateşiyle yanıp tutuşmakta, gönlü soluk ve ölü bir durumdadır. kendisini sevgilinin aşk ateşinde yanan bir âşık gibi görür. Sevgili de onun aşk ateşiyle sönen gönül yangınıni yeniden canlandırır, diriltir. Şair, gönlünün dirilmesini muma teşbih ederken ayrıntılı benzetme yapar: Aşk ateşi/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, gönlü dirilmesi/benzetme yönüdür. Mumun dirilmesi yakılma, yakma eylemiyle bağlantılıdır. Bu dirilme, mumun ya yandığı andır, ya da daha iyi aydınlık vermesi için makasla fitilinin başını kestikleri vakittir. Her iki zaman dilimi de yanan, yakılan mumun dirilmesi olarak algılanır. Dolayısıyla benzetme yönü mecazî, aynı zamanda hayalîdir:

آتش عشقش دلم را زنده می دارد چو شمع

ورنه زین سان مرده دل در خانه نتوان نشست

“Onun aşk ateşi, mum gibi benim gönlümü diriltti. Yoksa bu şekilde evde gönlü ölmüş gibi oturamam” (s.72, g.146/7).

4.14. Ateş Dilli Hâcû'nun Dirilmesi Muma Benzer

Sevgili, Hâcû'yu "hayret gecesi"nde baştan ayağa kadar yakıp yandırır. Sevgili az da olsa âşıklarını beklenmedik bir şekilde özellikle de gece vakti yanına sesler. Bu alışılmış bir durum olmadığından dolayı âşık, şaşırır ve şaşkınlık içerisinde kalır. Bu gece, klasik Fars şiirinde "hayret gecesi" olarak anılır. Gecenin özelliği de sevgilinin âşıklarını yakması veya âşıkların ayrılığı yeniden yaşamamaları için ölmeyi tercih etmeleridir. Böyle bir gecede Hâcû da yanar. Fakat o, yeniden yaşama gelmiş gibi dirilir. Bu dirilmeyi de mumun dirilmesine benzetir. Daha iyi yanması için mumun dile benzetilen fitili kesilir. Bu durum, mumun dirilmesi olarak tasavvur edilir. Hâcû, kendisi için "ateş dilli Hâcû/ خواجهی آتش زبان" demesinin nedeni de mumun dile benzeyen fitilinin alevi arasında bir ilgi kurmasından ileri gelir. (Aynı zamanda dil kelimesinin Farsça anlamı da akla gelmektedir. Ateş gönüllü Hâcû şeklinde düşünülerek mumun içindeki ateşe bir hatırlatma yapılmıştır). Bu ilginin ortak noktası da "dirilmek"tir. Ayrıntılı benzetme: Hâcû/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, dirilme/benzetme yönüdür. Yine benzetme yönü hem hayalî hem de mecazîdir:

گر چه ز سر تا قدم در شب حیرت بسوخت

زنده دل آمد چو شمع خواجهی آتش زبان

"Her ne kadar (sevgili) hayret gecesinde baştan ayağa kadar yaksa da ateş dilli Hâcû mum gibi dirildi" (s.333, g.722/9).

4.15. Hâcû, Sarhoşların Otağının Mumuna Benzer

Hâcû'nun bir başka muma benzemesi de sarhoşların büyük ve süslü çadırının mumu olması yönüyledir. Bu çadırın mumu olan Hâcû, aşk ateşiyle tükenir, bu tükenmeyle de bedeni ve canı yenilenir. Aşk ateşiyle tükenmesi, mumun yanıp erimesiyle ilişkilidir. Mum da yandıkça tükenir ama fitili kesildiğinde bedeni ve canı/ruhu da yenilenir, mumun yanması artar, çoğalır. Bu, Hâcû'nun aşk ateşinde tükenmesi ve tükenen ateşin yeniden artmasına benzer. Burada müekked teşbih vardır. Hâcû, sarhoşların çadırının mumuna benzetilmiştir. Hâcû/benzeyen, sarhoşların çadırının mumu/kendisine benzetilen, bedeninin ve canının artması/benzetme yönüdür:

چون شدی شمع سراپردهٔ مستان خواجه

ز آتش عشق بفرسای و تن و جان بفزای

“Ey Hâcû, sarhoşların çadırının mumu olduğun için aşk ateşinde yok ol, bedeni ve canı artır” (s.381, g.825/b.9).

5. MUTLULUĞUN MUMA BENZETİLMESİ

Aşağıdaki beyitte de mutluluk muma benzetilmiştir. Mutluluğun muma teşbihi gönül huzurluğu yönüyledir. Şairin gönlü bundan dolayı mutlu ve huzurludur. Fakat bu uzun sürmez çünkü rüzgâr, mumu söndürmüştür. O anda şair, mum sönmüş olmasına rağmen gönlünün yeniden aydınlatılması ve mutlu olması için şarap kadehlerinin parlaklığını devreye sokar ve bu kadehler ile gönlünün yeniden parlatılmasını ister. Mutluluk/benzeyen, mum/kendisine benzetilendir. Benzetme edatı ve benzetme yönü verilmemesinin yanı sıra hayalin ifadesi orijinaldir. Soyut olan mutluluğun, somut olan muma benzetilmesi Hint üslubunu çağrıştırmaya yönüyle de dikkat çeker:

به جام باده چراغ دلم منور کن

که شمع شادیم از تند باد غم بنشست

“Gönül چراğımı şarap kadehleriyle parlat. Zira benim mutluluk mumum gam rüzgârının sertliğinden dolayı söndü” (s. 110, g.230/ b.6).

6. GÜZELLİĞİN MUMA BENZETİLMESİ

“Gül-gül bahçesi” arasındaki ilişki güllerin gül bahçesinde bulunması dolayısıyladır. Gül olmadan gül bahçesinin bir değeri, kıymeti olmaz. Aynı durum, “gece-mum” arasındaki münasebet için de geçerlidir. Bu münasebet aydınlatma, ışıktandırma yönüyledir. Mum olmadan da gece aydınlanamaz. Dolayısıyla sevgilinin güzelliğinin mumu da olmadan şebistân olmaz. Güzellik, muma benzetilmiştir/beliğ teşbih. Güzellik/benzeyen, mum/kendisine benzetilendir.

بی گلبن وصلت به گلستان نتوان بود

بی شمع جمالت به شبستان نتوان بود

“Kavuşma gülü olmadan gül bahçesi olamaz. Senin güzelliğin mumu da olmadan şebistân olamaz” (s.157, g. 337/b.6).

7. PERVANENİN YANMASININ MUMA BENZETİLMESİ

Pervane, aşkta bir semboldür ve aşkı uğruna can veren bir âşık olarak algılanır. Şair, onun yanışını muma benzetir. Çünkü mum da yanar. Her ikisinin birleştiği nokta “yanma”dır. Fakat amaçlar farklıdır. Pervâne aşkı için, mum çevresini aydınlatmak için yanar. Ayrıntılı benzetme vardır. Pervâne/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, yanma/benzetme yönüdür. Teşbihin iki unsurundan birbirine benzetildikleri yön gerçektir/tahkikîdir:

پروانه گر چو شمع بسوزد عجب مدار

کان سوختن ز پخته سودای خام اوست

“Eğer pervâne, mum gibi yanarsa hayret etme! Zira pişmekten dolayı yanması onun ham sevdasındandır” (s. 84, g.175/b. 5)

8. GÖNÜL EHLİNİN YÜREK YANGINININ MUMA BENZETİLMESİ

Şair, imge dünyasında gönül ehlinin gönül yangınıyla sema etmenin zevkine ulaştığını tasavvur eder. Bu imgedeki yürek yangınının temeli bir benzetmeye dayanır. Bu da gönlü yanmış mumdur. Böylece şair, ehl-i dilin gönül ateşini, âşık olarak gördüğü ve gönül yangınına düştüğü mumun yanmasına benzetmiştir. Burada benzetme edatı olmayan müekked teşbih vardır. Gönül ehli/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, benzetme yönü/ateşten ışıkların olmasıdır:

به سوز سینه رسند اهل دل به ذوق سماع

که شمع سوخته دل را از آتش است شعاع

“Gönül ehli sema zevkine sine ateşi ile ulaşır. Zira gönlü yanmış mumun ışıkları ateştedir” (Dîvân-ı Eş'âr-ı Hâcû-yı Kirmânî 1364, s.713, g.175/b.1).

9. AŞKIN MUMA BENZETİLMESİ

Aşkın muma benzetilmesi “yanma-yakılma-ateş” yönüyledir. Bu eylemler mumun doğasında vardır. Aşağıdaki beyitte aşktan uzak durulması gerekliliği üzerinde durulmuş, ona yaklaşanların mumun yanması gibi yanacakları vurgulanmıştır. Benzetmenin iki unsurunun bulunduğu bir benzetmedir/beliğ teşbih. Aşk/benzeyen, mum/kendisine benzetilendir. Benzeyen soyut, kendisine benzetilen somuttur:

دور شو کز شمع عشق آتش به نزدیکان رسد

وآنک او نزدیک باشد گر بسوزد دور نیست

“Aşka (benzeyen) mumdan uzak dur! Zira ona yakın olanlara ateş ulaşır. Ona yakın olan eğer yanarsa uzak değildir” (s.94, g.196/3).

Aşağıdaki beyitte de yine aşk muma benzetilmiştir/beliğ teşbih. Aşk/benzeyen, mum/kendisine benzetilendir. Şair, aşkın benzetileni olan mumu can kandili ile yaktığını söylemektedir. Mum da olduğu gibi kandilin de canı fitilidir. Kandilin yanması için fitili tutuşturmak gerekir. Kandilin fitili onun canıdır:

بغروزم از چراغ روان شمع عشق را

ناموس این حدیقه انوار بشکنم

“Aşk mumunu can kandili ile yakarım. Bu nurlar bahçesinin kuralını dağıtırım” (s.307, g.665/b.7).

10. SEVGİLİ VE GÜZELLİK UNSURLARININ MUMA BENZETİLMESİ

10.1. Sevgilinin Meclisin Mumuna Benzetilmesi

Meclisin mumu daha çok sevgilidir. Şair, bu sevgilinin önünde acı çekmek yerine ölmeyi tercih eder. Bu durum klasik Fars şiirinde çok işlenen bir olgudur. Beyitte, kendisine benzetilen verilerek bir benzetme yapılmıştır/istiare. Benzeyen söylenmediği için açık istiare vardır. Meclisin mumu/kendisine benzetilen, benzeyen/(sevgili) yok (söylenmemiştir):

چو شمع مجلس ار زآنک می کشی شب هجران

چو صبح پرده بر افکن که پیش روی تو میرم

"Meclisin mumu gibi eğer bana ayrılık gecesinde acı çektireceksen, senin huzurunda ölmek için sabah vakti perdeyi çek, kaldır" (s.301, g.653/b.5).

10.2. Sevgilinin Sarhoşlar Meclisinin Mumuna Benzetilmesi

Aşağıdaki beyitte bir meclis olgusu vardır. Bu mecliste aşırı derecede şarap içen bir grup/mey-perest vardır. Bu bezmin aydınlatılması gerekir. Bezme parlaklık veren, orayı aydınlatan da sarhoşlar meclisinin mumudur. Şair, hayal dünyasında sarhoşlar meclisinin mumunu sevgiliye benzetiyor. Fakat sevgili söylenmemiştir/açık istiare. Sarhoşlar meclisinin mumu/kendisine benzetilen olup benzeyen sevgili verilmemiştir. Başka bir ifade ile güçlü unsurun öne çıkarılıp zayıf unsurun söylenmediği bir istiaredir:

یا شمع جمع مستان بخرام در شبستان

تا بزم می پرستان از چهره بر فروزی

"Ey sarhoşlar meclisinin mumu! Şaraba tapanların bezmini güzelliğinle aydınlatmak için salına salına meclise/şebistâna gel!" (s.399, g.863/b.4)

10.3. Sevgilinin Meclisi Aydınlatan ve Gönül Yakan Muma Benzetilmesi

Yukarıdaki benzetmenin bir başka örneği de aşağıdaki beyitte vardır. Teşbihin tek ögesiyle yapılan benzetmedir/açık istiare. Klasik Fars şiir geleneğinde çok görülen bir benzetmedir. Sevgili meclisi aydınlatan veya gönülleri yakan bir mumdur. Alışılmış bağdaştırmadır. Bundan dolayı benzetme yönü hayalî yani tahyilîdir. Ayrıca teşbih içinde teşbih vardır. Meclisi aydınlatan ve gönül yakan/kendisine benzetilen, benzeyen/sevgili söylenmemiştir:

الا ای شمع دل سوزان چراغ مجلس افروزان

به جبهت ماه مه رویان به طلعت شاه عیار

"Ey meclisi aydınlatan چراغ! (Ey) gönül yakan mum! Senin alnın ay yüzlülerin ayı, sima yönüyle güzellerin şahı!" (s.334, g.726/b.5).

10.4. Sevgilinin Geceyi Aydınlatan Muma Benzetilmesi

Mum aydınlatıcı yönüyle öne çıktığında sevgili imajı oluşur. Çünkü sevgili geceyi aydınlatan bir mumdur, ona benzer. Eve girmeye niyeti olmayan bu sevgilinin muma benzetilmesi aşağıdaki beyitte şöyle ifade edilmiştir. Beyitte tek yönlü benzetme vardır/istiare. Benzetmenin iki unsurundan güçlü olan kendisine benzetilen/geceyi aydınlatan mum söylenmiş, benzeyen/sevgili söylenmemiştir/açık istiaredir:

گوییا عزم ندارد که شود امشب

یا در آید ز در آن شمع شب افروز امشب

“Sanki gecenin (gece) olmaya niyeti veya geceyi aydınlatan mumun kapıdan (içeri) girmeye kararlılığı yoktur” (s.31, g.53/1).

Benzer bir teşbihi aşağıdaki beyitte de görmekteyiz. Muma benzeyen sevgili, bir eyvanda yanmaktadır. Şair, parlayan mumun kimin eyvanında yandığını bildiği halde bilmezlikten gelmiştir. Ayrıca şair, parlayan mumun yanmasını da yeni bir fitne olarak tahayyül etmiştir. Kendisine benzetilen/parıldayan mum verilmiş, benzeyen/sevgili verilmemiştir/açık istiare:

این شمع فروزنده ز ایوان که افروخت

وین فتنه نو خاسته آیا ز کجا خاست

“ Bu parlayan mum kimin eyvanında yandı. Ortaya çıkan bu yeni fitne acaba nereden kalktı ” (s.39, g.71/b.7).

10.5. Sevgilini Yüzü Putperestlerin Mumuna Benzetilmesi

Sevgili güzel olunca onun güzellik unsurlarından yüz de muma benzetilir. Bu benzerlik ilişkisi parlaklık ve güzellik yönüyledir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü, putperestlerin mumuna benzetilmiştir. Benzetmenin iki unsuru; sevgilinin yüzü/benzeyen, putperestlerin mumu/kendisine benzetilen söylendiği için belîğ teşbihtir:

ای رخت شمع بت پرستان شمع برون بر از شبستان

بر لب جوی و طرف بستان داد مستان ز باده بستان

"Ey yanağı putperestlerin mumu olan sen/güzel! Mumu haremden dışarı çıkar. (o güzel), su kenarında ve bahçe tarafındaki sarhoşlara bostan şarabından verdi" (s. 328, g.715/b.1)

10.6. Sevgilinin Yüzünün Muma Benzetilmesi

Yukarıdakine benzer bir teşbih aşağıdaki beyitte de vardır. Sevgilinin yüzü muma benzetilmiştir/beliğ teşbih. Sevgilinin yüzü/benzeyen, mum/kendisine benzetilen. Benzetmenin iki ögesinin ortak paydaları parlaklık ve aydınlatma yönüyledir.

دوشم به شمع روی چو ماهت نیاز بود
جانم چو شمع از آتش دل در گداز بود

"Benim canım dün gece senin aya benzeyen yüzünün mumunu arzuladı. Gönül ateşinden dolayı da canım mum gibi eridi" (s.143; g.416/b.1).

10.7. Sevgilinin Yüzünün Şebistân Mumuna Benzetilmesi

Sevgilini yüzü şebistân mumuna benzetilmiştir. Benzeyiş parlaklık yönüyledir. Şebistân, (şeb+istân) Farsça bir kelimedir. Yatakhâne, yatak odası, sultanın haremi, halvethâne, dervişlerin ibadet ettikten sonra gece yattıkları oda, gündüz vaktinin bittiği ve gecenin başlayıp bitişine kadar geçen zaman dilimi yani gece anlamlarına gelir (Burhân-ı Kâfî 1342: 1245; Rahîm Afîfî 1391: II/1553). Şebistân, bazı kelimelerle birleşerek tamlama oluşturur ve değişik anlamlar kazanır. Bunlardan bazıları şunlardır: شېستان /mezar, mezarhane, سودایی /karanlık gece, شېستان /gökyüzü, سپهر /gökyüzü, شېستان آسمان /huzur ve mutluluk yeri, شېستان خیال /hayal ve tasavvur yeri. Şebistânın tamlama oluşturduğu kelimelerden biri de şem'dir. شمع شېستان bir tamlama olarak beyitlerde ya sevgili olarak ya da gece vakti yakılan ve çevresini aydınlatan bir mum olarak karşımıza çıkar.

Hâcû, sevgiliyi meclisi aydınlatan bir güzel/sevgili olarak algıladığı için bunu aydınlatacak da sevgilini yüzüne benzettiği şem'-i şebistândır yani mumdur. Hâcû'nun sıkça kullandığı beliğ teşbihlerden biridir. Benzetme edat ve yönü olmayan bu benzetmede yanak/benzeyen, şem'-i şebistân/kendisine benzetilendir:

مجلس ما بی تو ندارد فروغ

زآنکه رخت شمع شبستان ماست

“Sen yoksan bizim meclisimizin ışığı da yoktur. Çünkü senin yanağın şebistânımızın mumudur” (s.43, g.80/b.2).

10.8. Sevgilinin Yanağının Muma Benzetilmesi

Sevgilinin yanağının muma benzetilmesi parlaklık ilemdir. Bu aynı zamanda “yanak-mum” ilişkisinin temelini oluşturur. Hâcû, sevgilinin yanağını kâinatı aydınlatan muma benzetir. Benzeyen ile kendisine benzetinle yapılan belîğ teşbihtir. Sevgilinin yanağı/benzeyen, kâinatın mumu/kendisine benzetilendir. Benzetme edatı ve yönünün olmadığı bir benzetmede, iki unsurun benzetme ilgisi basit ve bilinen bir olguya dayanır:

رخسار تو شمع کاینات است

وز قند تو شور در نبات است

“Senin yanağın kâinatın mumudur. Bitkideki coşku senin tatlılığımdan dolaydır” (s.51, g.101/b.1).

Yanağın muma benzetilmesi aşağıda da yer almaktadır. Yanağın mum ile münasebeti yine parlaklık yönüyledir. Şair, kendini âşık olarak görür ve sevgilinin muma teşbih edilen yanağı karşısında can vermek ister. Bu düşüncesini güçlendirmek veya aşkında samimi olduğunu göstermek için de” pervane kanadını düşünmez” örneğini vermiştir. Burada iki unsura dayalı belîğ teşbih vardır. Yanak/benzeyen, mum/kendisine benzetilendir. Benzetme ilgisi bilinen bir olgudur. Sevgilinin yanağı ile mumun parlaklığı arasındaki ilgi herkesin malumudur. Fakat bu ilgi yani benzetme yönü/vech-i şebih söylenmemiştir:

پیش شمع رخ زیبای تو گر جان بدهم

نبود عیب که پروانه ز پر نندیشد

“Senin güzel yanağının mumunun önünde can verirsem ayıp olmaz, zira pervane de kanadını düşünmedi” (s.152, g.323/b.5)

Sevgilinin zülfü mum olunca, onun yanağı da muma benzer. “Yanak-mum” ilişkisi parlaklık ve aydınlatma yönüyledir. Karanlık geceyi ay-

dınlatan sevgilinin yanak mumudur. Hâcû, sevgilinin yanağına aydınlatma görevi yüklemiştir. Bu, mumun özelliğinden kaynaklanır. Yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi burada da teşbihin temel iki unsuruyla yapılan bir benzetme/beliğ teşbih vardır. Yanak/benzeyen, şem'-i şebistan/kendisine benzetilendir. Ayrıca beyitte meclis etrafında oluşturulan birden fazla teşbih-i belîğ vardır. Saç/benzeyen, şebistân/kendisine benzetilendir. Nukl/benzeyen, senin şekerin/kendisine benzetilendir. badem/benzeyen, şarap/kendisine benzetilendir:

زلف و رخسارت شبستان است و شمع

شکر و بادام تو نُقل و شراب

“Senin saçın şebistân, yanağın da mumdur. Senin şekerin nukl/meze, bademin şaraptır” (s.27, g. 50/b.7)

Aşağıdaki beyitte yanağın muma teşbihi, orijinal bir benzetmedir. Şair, “yanak-ayva tüyü-mum” ilişkisinden hareket ederek “yanma” mazmunu ortaya koyar. Yanma sonucu da “duman” çıkar ve yüzde bir “ateş” oluşur. Bu ateş/duman da “ah”a dönüşür. Ayva tüyleri, yanakta bulunur. Yanak da muma benzer. Mumun yakıcı özelliği bu tüyleri tutuşturur. Tutuşan tüyler de yüzde bir yangın/ateş oluşturur. Neticede ayva tüylerinin yanmasından aha benzeyen duman çıkar. Bu imge ve benzetme şöyle ifade edilmiştir. Benzeyen ile kendisine benzetilen tamlama şeklinde belîğ bir teşbih oluşturmuştur. Yanak/benzeyen, mum/kendisine benzetilendir. Burada da benzeyen ile kendisine benzetilen ilişkisi anlayacağımız şekilde basit ve bilinendir:

آن خط سبز که از شمع رخت دود بر آورد

دود آهیست که در آتش روی تو رسیدست

“O ayva tüyleri senin yanağından duman çıkardığında, yüzünün ateşine ulaşan bir ah dumanı vardır” (s.60, g.119/b.5).

11. GÜZELİN MUMA BENZETİLMESİ

Hâcû'nun teşbih dünyasında yer alan bir başka benzetme de mumun güzele benzetilmesidir. Aşağıdaki beyitte yer alan Çigil, Türkistan'da bir şehir adıdır ve güzelleriyle tanınmıştır. Çigilli bir güzel muma benzetil-

miş ve bu güzelin vasfı olan âşıklarını kan denizinde öldürmesi söylenmiştir. Tek unsurlu bir benzetmedir/açık istiare. Burada güçlü olan yani kendisine benzetilen söylenerek, anlatılmak, söylenmek istenen varlık kendi adıyla değil de benzetildiği bir başka varlığın adıyla anılarak yapılan bir açık istiare vardır. Şem'-i Çiğil/kendisine benzetilendir. Benzeyen (güzel-sevgili) söylenmemiştir:

شد کویت ای شمع چگل اردوی جان کریاس دل
چون می کشی چندین مهل در بحر خون مشتاق را

“Ey Çiğil mumu! Gönül sarayımın can ordusu senin mahallene gitti. Zira sen, âşıklarını kan denizinde böyle cevherleri öldürüyorsun” (s.13, g.13/13).

Aynı benzetme aşağıdaki iki beyitte de vardır. Çiğil mumu/ kendisine benzetilen söylenmiş, anlatılmak istenen sevgili-güzel/benzeyen söylenmemiştir:

ای شمع چگل دوش در ایوان که بودی
وی سرو روان دی به گلستان که بودی

“Ey Çiğil mumu! Dün gece eyvanda kiminleydin? Ey yürüyen servi! Gül bahçesine dün kiminle gittin?” (s.390, g.845/b.1).

تحیتی چو فروغ جمال شمع چگل
تحیتی چو خط مشک رنگ لعبت چین

“Çiğil güzelinin cemâlinin parlaklığı gibi bir esenlik, Çin güzelinin misk renkli ayva tüyleri gibi bir esenlik” (s.355, g.769/b.6)

Aşağıdaki beyitte de büklüm saçlı sevgili güzellik yönüyle muma benzetilmiştir. Odaya giren bu sevgili elinde mum tutan bir güzeldir. Beyitte benzetme yönünün/vech-i şebah verilmediği mücmel teşbih vardır: Sevgili/benzeyen, mum/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatıdır:

سحرگه ماه عقرب زلف من مست
در آمد همچو شمعی شمع در دست

“Seher vakti, ben sarhoşun akrep zülüflü sevgilisi, bir mum gibi elinde mum ile içeri girdi” (s.78, g.160/b.1)

12. FİTNENİN MECLİS MUMUNA BENZETİLMESİ

Aşağıdaki beyitte iç içe geçmiş iki benzetme vardır. Önce meclisin mumu söylenip, benzeyeni dolayısıyla sevgili söylenmeden tek kelimeyle istiare, başka bir ifade ile kendisine benzetilen verilerek, benzeyen verilmeyerek bir benzetme yapılmıştır/açık istiare. Meclisin mumu/kendisine benzetilen, benzeyen/(sevgili) söylenmemiştir. Daha sonra fitne/sevgili, meclisin mumuna benzetilmiştir/beliğ teşbih. Fitne-sevgili/benzeyen, meclisin mumu/kendisine benzetilendir. Ayrıca başka bir benzetme de fitne ile pervane arasında vardır/beliğ teşbih. Fitne/benzeyen, pervane/kendisine benzetilendir. Böylece şair, fitneyi/sevgiliyi hem muma hem de pervaneye benzetmiştir. Bu beyit, mumla ilgili her iki benzetmeyi aynı beyitte yer vermesiyle orijinaldir. Mumun bazen sevgili, bazen âşık olma durumunu anlatan güzel bir örnektir:

پروانه روی خویشتن شد

آن فتنه که شمع انجمن بود

“O fitne, meclisin mumu olunca, kendi yüzünün pervânesi oldu” (s.196, g.423/9).

13. GÖNLÜN MUMA BENZETİLMESİ

Hâcû'nun şiirlerinde gönül çok boyutlu bir olgu ve olumlu ve olumsuz her şeyin algılandığı bir merkezdir. Dolayısıyla gönlün bir muma benzetilmesi daha çok mumun işlevsel ve görüntüsel özelliklerine dayanır. Bunlar daha çok yanma, yakılma, parlaması, alevlenme ve sönme gibi eylemlerle kısıtlıdır. Aşağıdaki beyitte de bu durumu görmekteyiz. Şair, gönlünün alevlendiğini söylerken gönlü muma benzetir/beliğ teşbih. İki ögenin yer aldığı benzetmede, benzetme ilişkisi herkes tarafından bilindiğinden bunu anlamak zor değildir. “Gönül-mum” ilişkisi yanma ve parlamaya dayanır. Ayrıca mecazî ve hayalîdir:

آن دم که نه شمع و نه لگن بود

شمع دل من زبانه زن بود

“Mumun da mum atlığı/leğenin de olmadığı o an, benim gönül mumum alevlendi” (s.196, g.423/b1).

Aşağıdaki beyitte de âşığın gönlü muma benzetilmiştir. Âşığın gönül mumu Hâcû'nun gönül mumu gibi sönmüştür. Aslında sönen Hâcû'nun mumudur. Ama şair, bu durumu bilmezlikten gelerek sanki âşığın gönül mumu sönmüş gibi algılamıştır. Başka bir ifadeyle şair, âşıktan ve onun muma benzeyen gönlünün sönmekten bahsederken aslında kendini öne çıkarmış ve kendisinden bahsetmiştir. Burada iç içe girmiş iki benzetme vardır. Hâcû, önce gönlü/benzeyen, muma/kendisine benzetilene teşbih etmiş/beliğ teşbih, sonrada gönül mumunu kendisine yani Hâcû'ya benzetmiştir. Bunu yaparken de benzetmenin diğer iki unsuruna yer vererek, tam bir teşbih/mufassal ortaya koymuştur. Gönül mumu/benzeyen, Hâcû/kendisine benzetilen, gibi/benzetme edatı, sönmeye/benzetme yönü/sönmedir:

آه که شمع دلم بمرد چو خواجو

از من دل خسته بس که آه بر آمد

“Ah! Benim gönül mumum Hâcû gibi söndü. Ben gönlü yorgundan çok fazla ah yükseldi” (s.156, g.333/b.9).

Aşağıda da yine gönlün muma benzetilmesi vardır. Bu benzetmenin temelinde yakma eylemi vardır. Bu da mumun işlevsel özelliklerindedir. Mumun yakılması ile gönül mumunun yakılması arasında “yanmaya” dayalı ilişki vardır. Benzeyen/gönül, mum/ kendisine benzetilendir. Dolayısıyla belîğ teşbih vardır. Benzetme ilgisi bilinen olup kolayca anlaşılacak bir durumdadır:

گر بر افروخته ای شمع دل از آتش سودا

ترک جان گیر که پروانه به پر باز نماند

“Eğer sevda ateşiyle gönül mumunu yakmışsan, canından vazgeç. Zira pervânenin kanadı kalmadı” (s.163, g.351/b.5).

14. İNSANIN MUMA BENZETİLMESİ

14.1. Emir Veren Bir İnsanın Muma Benzetilmesi

Hâcû'nun mumu kişileştirerek ona bir insan özelliği verdiği beyitlerden biri de aşağıdadır. Beyitte, zayıf varlığın yani yalnızca benzeyen ögenin kullanıldığı benzetme/kapalı istiare vardır. Mum/benzeyen, kendisine benzetilen verilmemiştir.

ای شمع که فرمود که در مجلس اصحاب
اسرار دل سوخته از دل به زبان آر

"Ey mum! Dostlar meclisinde, gönülü yanmışların sırlarını gönülden dile getir diye buyurdu" (s.222, g.483/b.6).

14. 2. Gözyaşı dökken insanın muma benzetilmesi

Yukarıdaki benzetmenin bir benzeri aşağıdaki beyitte de vardır. Mum, şairin/âşığın başucunda sabaha kadar ağlayan bir kişiye benzetilmiştir/istiare. Sadece benzeyen unsur verildiği için kapalı istiaredir.

شمع را بنگر که با سیلاب اشک
هر شبم تا روز بر بالین بسوخت

"Muma bir bak, gözyaşı seliyle bütüün gece başucumda sabaha kadar yandı " (s.35, g.64/b.5).

Hâcû, aşağıdaki imgede, ateşin başında mahvolmuş biri olarak kendini görür. Ağlanacak hali vardır. Fakat ağlayacak kimsesi de yoktur, mumun dışında. Böylece mum, şairin başucunda ağlayan insana benzetilir. Bu benzetme, benzetme öğelerinden sadece birisiyle yapılmıştır. Zayıf öge olan mum/benzeyen söylenmiş, güçlü öge olan insan/kendisine benzetilen söylenmemiştir/kapalı istiare:

به جز از شمع کسی بر سر بالینم نیست
که بگرید زسوز براین حال تباه

"Başucumda mumdan başka kimse yoktur. Ateşin başında bu mahvolmuşun durumuna kim ağlar?" (s.367, g.796/b.3).

Yukarıdaki benzer imge ve benzetme aşağıdaki beyitte de vardır. Hâcû, yanmış ve tutuşmuştur. Bundan kimsenin haberi yoktur. Şairin bu durumuna mum, kayıtsız kalmamıştır. Onun bu haline ağlayarak gözyaşı döker. Mum, şairin başucunda ağlayarak gözyaşı döken bir insana benzetilmiştir. Burada da benzeyen bulunup kendisine benzetilenin bulunmadığı tek benzetmelik bir benzetme/istiare yapılmıştır. Benzeyen/mum, kendisine benzetilen insan olmadığı için kapalı istiare vardır:

كس حال من سوخته جز شمع نداند

كو بر سر من همه شب اشك فشاند

“Bütün gece baş tarafımda gözyaşı döken mumdan başka kimse ben yanmışın durumunu kimse bilmedi” (s.340, g.341/b.1)

SONUÇ

Bir şeyin bir niteliğini herhangi bir bakımdan göz önüne getirmek, canlandırmak ya da daha etkili ve çarpıcı kılmak için, onunla başka bir şey arasında ortak bir nitelikte benzerlik kurma işi olarak tarif edilen benzetme/teşbih, anlatımı güçlendirmek için yapılan bir sanattır. Hâcû da her şair gibi bu sanattan yararlanmıştı. Hâcû'nun benzetmeleri ya teşbih ya da istiare şeklinde karşımıza çıkar. Teşbihin daha çok mufassal olanı kullanılmıştır. Buna rağmen belîğ teşbih de oldukça yaygın olarak beyitlerde yer almıştır. Hâcû'da benzetmenin benzerlik yönü oldukça basit, anlaşılabilir ve alışılmış bağdaştırma olduğundan “ba'îd-i garîb” değildir. “Mana mübhemyeti” olmadığı için de benzetme ilgisini anlamada zorluk çekilmez. Zira klasik Fars şiirinde sevgilinin yüzü, güzelliği, âşığın yanıp yakılması ve benzeri şeyler muma benzetilir. Dolayısıyla Hâcû'da benzetilen iki unsurun hangi açıdan benzetildiği orijinal değil, “sade” ve “âmiyâne”dir. Hâcû, benzetme yönlerini daha çok tek olarak kullandığından şiirlerinde yer verdiği benzetmeler “mübtezel”dir. Yani benzetme son derece açık olduğundan herkes tarafından anlaşılabilir boyuttadır. Ayrıca teşbihin iki ögesinin birbirine benzetildikleri yön “gerçek” değil, “hayalî/tahyilî”dir. Başka bir ifade ile benzetme yönü iki tarafın üzerinde barınmayıp hayali bir ilgiye dayanır. Bunu yapmasındaki amaç, okuyucunun zihnine birçok hayal ve düşünce getirmek olabilir. Az da olsa benzetme içinde benzetme de yapılmıştır.

Hâcû, teşbihin ileri derecesi olan istiâre sanatından da oldukça yararlanmışır. Bu istiâreler içinde "müfred" olanlar öne çıkmıştır. Bundan dolayı açık ve kapalı istiareler yaygın kullanılmışır. Hâcû, her iki istiare türünde de "mübtezile" ve "âmiyye" kullandığı için, "garîbe" ve "hâsiyye" türündeki istiareleri kullanmamıştır. Hâcû, gerek açık gerekse kapalı istiareleri, bir duygu veya düşünceyi anlatmak, anlattığının adını değiştirmek için ona benzetilen başka bir şeyin adını eğreti olarak kullanmaktan, benzerinin adıyla anmaktan ileri geçememiştir. Bundan dolayı teşbihte olduğu gibi istiareler de "sade" ve "âmiyâne"dir. Buna rağmen Hâcû, teşbih ve istiare hususunda geleneksel çizgiyi aşmamış, belagat sınırlarını zorlamamıştır.

KAYNAKÇA

- Affî, Rahîm 1391 hş., *Ferhengnâme-i Şi'rî*, İntişârât-ı Surûş, Tahran.
- Ahmed Gazzâlî 1942, *Kitâb-ı Sevânih*, (nşr.Helmut Ritter), İstanbul Üniversitesi yayınları, İstanbul.
- Amîd, Hasan 1388 hş., *Ferheng-i Amîd*, İntişârât-ı Ferhengnumâ, Tahran
- Armutlu, Sadık 2009, "Kelebeğin Ateşe Yolculuğu, Klasik fars ve Türk Edebiyatında Şem' ü Pervâne Mesnevileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Erzurum.
- Ateş, Süleyman 1991, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- Belli, Handan (2017). *Klasik Türk Şiirinde Terkiplerin Edebî Yönü (Fuzûlî, Bâkî, Nâilî ve Neşâtî Örneği)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya
- Burhân-ı kâtî'* 1342 hş., (nşr. Muhammed Mu'în), İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran.
- Çetinkaya, Fatma 2016, *Fars Edebiyatında Şem' u Pervâne*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum.
- Değirmençay, Veyis 2011, "Teşbih (Fars Edebiyatı)", *DİA*, İstanbul.
- Değirmençay, Veyis 2014, *Fünûn-ı Belâgat ve Smâât-ı Edebî*, Aktif Yayın Evi, Ankara.
- Dihudâ, Ali Ekber 1349 hş., *Lugatnâme*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran.

- Dîvân-ı Eş'âr-ı Hâcû Kirmânî* 1369 hş., (nşr. Süheylî-yi Hânsârî), intişârât-ı Pâjeng, Tahran.
- Dîvân-ı Gazaliyât-ı Hâcû-yı Kirmânî* 1374 hş., (nşr. Hamîd Mazharî), İntişârât-ı Ferheng-i Hıdemât-ı Kirmân, Kirmân.
- Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr 1350 hş., *Sohanân-i Manzûm-i Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr*, nşr., Sa'îd- Nefisî, Tahran.
- Hallâc 1913, *Kitab al-Tawâsîn* (nşr. Louis Massignon), Paris
- İmâm Gazzâlî 1994, *Mişkâtül Envâr*, (nşr. Süleyman Ateş), Bedir Yayınları, İstanbul.
- İsmâîl Pûr, 1381 hş., "Şem' ü Pervâne", *Ferhengnâme-i Edeb-i Fârsî*, Tahran.
- Kanar, Mehmet 1995, *Fehmî ve Şebisteri'den Şem' ü Pervâne*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Kaya, Hasan 2015, "Divan Şiirinde Mum", *Mum Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Filiz 2005, "Klasik Şiirimizde Gülen Mum", *Milli Folklor Dergisi*, s. 66, Yaz-2005, Ankara.
- Kut, Günay 2006, "Şem' ü Pervâne", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, AKMB Yayınları, Ankara.
- Massignon, Louis 1975, *La Passion de Hallaj*, Paris.
- Mekkî, Hüseyin 1329 hş., *Gülzâr-ı Edeb*, Çâphâne-i Şirket-i Matbû'ât-ı Tahran, Tahran.
- Pala, İskender 2004, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, Ankara.
- Sa'dî-yi Şîrâzî 1377 hş., *Gülistân*, (nşr., Gulâm Huseyn-i Yûsufî), Tahran.
- Sungurhan-Eyduran, Aysun 2006, "Şem'", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, AKMB Yayınları, Ankara.
- Şükûn, Ziya 1984, *Gencîne-i Güftâr*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman 1995, *Tasavvuf terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul